Araştırma Makalesi
Research Article

**Ümit ÖZTÜRK**

Yrd. Doç. Dr. | Assist. Prof. Dr.
Gümüşhane Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü, Gümüşhane-Türkiye
Gümüşhane University, Faculty of Letters, Department of Philosophy, Gümüşhane-Turkey
u.rzg.ozturk@gmail.com

# KANT'IN ELEŞTİRİ ÖNCESİ DÜŞÜNCELERİ: GENEL BİR BAKIŞ

**Özet**
Kant'ın 1781 tarihli *Saf Aklın Eleştirisi* adlı çalışmasına kadar geçen felsefî kariyeri, genel olarak literatürde, onun "eleştiri öncesi" dönemi olarak adlandırılır. Bu dönemin belirleyici unsuru, Kant'ın bir taraftan Newton fiziki diğer taraftan da Leibniz-Wolff metafiziki ile sürekli boğuşmasıdır. Bu süreç içerisinde Kant, aynı zamanda, hernekadar berrak ve keskin bir biçimde formüle edilmese de "eleştirel felsefe"ye doğru giden ilk açılımları da sunar. Bu çalışmanın amacı, Kant'ın sözü edilen düşünce dönemini mercek altına alarak onun "eleştiri öncesi" düşüncelerine dâir genel bir perspektif çizmektir.

**Anahtar Kelimeler:** Kant, Newton, Leibniz, Wolff, Metafizik.

# KANT'S PRE-CRITICAL THOUGHTS: A GENERAL OUTLINE

**Abstract**
Kant's philosophical approach until the *Critique of Pure Reason* published at 1781 is generally designated in the history of philosophy as Kant's "pre-critical" period. The determinative matter of this phase is a deep and continuous struggle of him with both Newtonian physics and metaphysics of Leibniz-Wolff school. Although he never clearly formulated those problems and solution proposals about the basic philosophical and metaphysical ideas of his "critical" period, there are some conceptual-patterns in his early writings that can be seen as pioneer ideas with respect to his posterior thoughts. The aim of this study is to present a general perspective about Kant's "pre-critical" period by following his early texts.

**Keywords:** Kant, Newton, Leibniz, Wolff, Metaphysics.

## 1. Giriş

Kant literatüründe, bilindiği üzere, Kant'ın felsefedeki gelişim çizgisi, eleştiri öncesi dönem ve eleştirel dönem olmak üzere iki hat üzerinden ele alınmaktadır. Hernekadar özellikle 1768 tarihli *Uzayda Yönler Arasındaki Farklılığın Nihâî Dayanağı Hakkında* (*Von dem ersten Grunde des Unterschiedes der Gegenden im Raume*) ve 1770 tarihli *Hissî ve Aklî Dünyaların Form ve Prensipleri Hakkında* (*De Mundi Sensibilis atque Intelligibilis Forma et Principiis*) adlı çalışmalar ilk ipuçlarını sunsa da 1781 tarihli *Saf Aklın Eleştirisi*'ne (*Kritik der reinen Vernunft*) kadar geçen süre, Kant fikriyyâtının eleştiri öncesi dönemini, bu metin ve takîb eden metinler ise eleştirel dönemini niteler.

Tarihsel kesit i'tibâriyle dikkate alındığında, Kant'ın eleştiri öncesi döneminin felsefî atmosferini, 17. yüzyıla kadar Alman entellektül hayatını belirleyen Aristoteles metafizikinin, yeni doğabiliminin yükselişiyle birlikte yıkıma uğrama keyfiyyetinin tâyin ettiği söylenebilir. Descartes fizikinin geometrik ve Newton fizikinin indüktif-matematik yöntemi, Aristoteles felsefesinin temel kavramlarının ve savlarının reddi ile sonuçlanmıştır. Bununla birlikte, Leibniz ve Wolff geleneğinin düşünürleri, bir yandan bu iki isme yönelik eleştirilerde bulunurken diğer yandan metafizik bilgideki krizi, doğabilimlerinde başarı ile kullanılan matematikî yöntemin metafizikte de kullanılabileceğine yönelik bir düşünceyle aşmak istemişlerdir (Beiser 1992: 27). Ancak, 1720'lerden i'tibâren Leibniz-Wolff sistemi, J. F. Budde, J. Lange, A. F. Hoffmann, A. Rüdiger ve A. C. Crusius gibi pietist filozoflar tarafından, felsefenin yönteminin matematikî ve dedüktif değil, empirik ve indüktif olduğu savıyla eleştirilmeye başlanmıştır (Beiser 1992: 27-28). Pietist filozofların ana argümanları, filozofun görevinin kavramları matematikte olduğu gibi tanımlar üzerinden çerçevelemek değil, tecrübede verilen kavramları açıklamak ve analiz etmek olduğu üzerine kuruludur (Beiser 1992: 28). Yine de hem dönemdeki entellektüel tartışmalara hem de Kant'ın eleştiri öncesi fikirlerine damgasını vuran anlaşmazlıklar, Leibniz-Wolff okulunun, Newton ve Descartes taraftarlarına karşı açtığı metafizik savaşta bulunmaktadır:

> 18. yüzyıl Almanyasında metafizikçiler ve matematikçiler arasında üç ana tartışma konusu bulunmaktaydı. Bunlardan ilki, kuvvetin nasıl ölçülebileceğine ilişkin, Leibniz ve Descartes taraftarları arasındaki derin anlaşmazlıktır (…). Descartes'ın yeni geometrik fiziki, tüm fizikî özellikleri yayılım kapsamında çözümlerken (…), Leibniz taraftarları, bir cisimde, cismin yayılımına ek olarak, o cismin kendisine aid canlı/yaşayan bir kuvvet olduğu konusunda ısrar ediyorlardı (…). İkinci tartışma, Leibniz ve Newton taraftarları arasında olup, monadların varlığına dâirdir (…). Uzayın ve uzayda bulunan her şeyin sınırsızca bölünebilir olduğu matematikin temel bir teoremi iken, Leibniz taraftarları tüm

> cisimlerin bölünemez yalın parçalardan veya monadlardan müteşekkil olduğunu savunuyorlardı. Üçüncü tartışma ise Leibniz'in 1715'de Clarke ile yazışmalarıyla başlayan, Leibniz ve Newton taraftarları arasındaki, uzayın doğasına dâir ünlü anlaşmazlıktan oluşmaktadır (Beiser 1992: 28-29).

Şimdi, yeni doğabilimi ve metafizik taraftarları arasında geçen bu tartışmalar, bir yandan Kant'ın erken dönem felsefe uğraşının çerçevesini çizerken, diğer yandan da süreç içerisinde, başta uzay ve zamanın doğası olmak üzere aklın metafizik faâliyetinde düştüğü çıkmazlar husûsunda, eleştirel felsefenin temel argümanlarının biçimlenmesine hizmet edecektir. Bununla birlikte, sözü edilen tartışmalara, Kant'ın her iki dönemini de belirleyen, çağın "Aydınlanma" hareketi ile ilgili meseleler, diğer bir deyişle de etik veya ahlâk felsefesi ile ilgili sorunlar eklenmelidir.

Bilindiği üzere, Leibniz-Wolff sistemi metafizik bir çerçevede aklın mutlak egemenliğini savunmakta, Wolff'un felsefesi, 18. yüzyıl Almanyasında, "Aydınlanma"nın temsîlciliğini yapmaktadır. Bu hâlde, başta bilimdeki gelişmeler, kilisenin yapısı, ictimâî meseleler ve üniversitelerin işlevi olmak üzere bir dizi temel problemin çözümlenmesinde, Wolff'a göre aklın otoritesi yetkili tek merci' olmak durumundadır. Ancak yukarıda, Leibniz-Wolff anlayışına felsefenin yöntemi ile ilgisinde karşı çıktığı belirtilen Pietistler, aklın mutlak hâkimiyeti düşüncesinin de karşısında yer almışlar, rasyonalizmi "îmân" karşısında bir tehdit olarak algılamışlardır (Beiser, 1992: 29-30). Buna göre, Lange, Budde, Rüdiger ve Hoffmann gibi filozoflar, 1720'lerden i'tibâren, Wolff felsefesinin zorunlu bir "ateizm ve kadercilik" barındırdığına yönelik eleştiriler öne sürmüşlerdir:

> Zîrâ onlar, her şey için mekanik nedenlerin keşfedilebileceğini vurgulayan yöntemin ne özgürlüğe açık bir kapı bıraktığını ne de ahlâklılık veya mucizeler gibi konularda îmâna dâir bir temel sağlayabileceğini iddia etmekteydiler. Hernekadar bu filozofların Wolff'a karşı yürüttükleri kampanya 1730'larda gücünü kaybetse de 1740'lar ve 1750'lerde, C. A. Crusius'un yazıları yoluyla bu hareket yeni bir ivme kazanmıştır. Titiz bir epistemoloji çerçevesinde Crusius, Pietistlerin Wolff'a yönelik birçok i'tirâzını sistematize edip güçlendirmiştir. Crusius'un Wolff'un rasyonalizmine yönelik eleştiri silahı, düşüncemizin temel ilkelerinin akıl tarafından ispatlanamayacağı ve aklın bize hissî tecrübe dışında bir bilgi temin edemeyeceğinden müteşekkildir. Pietist karşı çıkışın en belirgin etkisi, Wolff taraftarlarını bir ikilem ile takdîm etmek olmuştur: Ya rasyonel bir kuşkuculuk ya da irrasyonel bir fideizm. Bu bakımdan, Kant'ın erken dönem metafizik yönelimini, bu ikilemden kaçma isteğine bağlamak mümkündür. Genç Kant, yalnızca metafizikin, Aydınlanmanın akla olan inancını Pietistlerin saldırılarından koruyabileceğine inanmaktadır: Yalnız ve yalnızca metafizik, ahlâkî ve dinî inançlarımız için rasyonel bir gerekçelendirme sunabilir ve bu nedenle kuşkuculuk ve fideizm arasında bir orta yol tesis edebilir (Beiser 1992: 30).

Şimdi, sunulan bu kısa tarihî panorama eşliğinde, 1781 tarihli *Saf Aklın Eleştirisi*'ne değin Kant'ın felsefî kariyerine bakıldığında, bu kariyer, bütün çabalara rağmen, 1766 basım tarihli *Metafizikin Düşleriyle Aydınlanan Bir Hayâlperestin Düşleri* (*Träume eines Geistersehers, erläutert durch die Träume der Metaphysik*)[1] metnindeki kendi sözlerine atıfla, "mutsuz bir aşk hikâyesi" tarafından belirlenmiştir. Bu aşk, tahmin edileceği üzere, Kant'ın metafizike duyduğu aşktır; ancak, yine kendi sözleriyle, vuslat bir türlü mümkün olmamış; Kant, metafizik adını verdiği sevgilisine ne kadar yaklaşırsa bir o kadar da bu sevgiliden uzaklaşmıştır (TG, AA 02: 367; Beiser 1992: 26). Böylece, metafizike yönelik tutku Kant fikriyyâtının sahnesini tesis etmekte, onun eleştiri öncesi dönemindeki dramının çerçevesini çizmektedir. Bu bağlamda, Beiser'in belirttiği üzere, Kant'ın eleştiri öncesi çalışmaları, metafizike yönelik tutumu i'tibâriyle, çeşitli dönemler ekseninde ele alınabilir: 1746-1759 arasındaki dönem, metafizike yönelik ilk yoğun tutku evresine tekâbül edip, Kant'ın ana amacı metafizike sağlam bir temel sağlamaktır. Kant, Tanrı'ya dâir bilginin imkânının, ölümsüzlük düşüncesinin ve doğanın ilk ilkelerinin tesisi açısından metafizik bir temel bulabileceği inancındadır. 1760-1766 arasındaki dönem ise bir "rü'yâdan uyanma" hâline tekâbül eder. Kant, daha önceki rasyonalist temelli metafizik arayışlarını terk ederek, tecrübî bilginin sınırlarını aşan her türlü etkinliği reddeder ve kuşkuculuğa doğru bir temâyül geliştirir (Beiser 1992: 26-27). Bununla birlikte bu dönemde, Kant'ın ilgi alanına aynı zamanda Aydınlanma ve ahlâk konularının girdiği, genel olarak bir doğa metafizikine yönelik eleştirilerde bulunsa da metafizikteki problemlerin, ahlâk zemîninde çözülebileceğini düşündüğü görülmektedir. 1772-1780 arasındaki sessizlik döneminden hemen önce ise 1768 ve 1770 tarihli iki temel metinle Kant'ın, eleştirel döneminin temel fikirlerine doğru bir adım attığı, böylece mütevâzı' bir ontoloji olarak metafizikin mümkün olduğu inancına sâhib olduğu anlaşılmaktadır (Beiser 1992: 27).

[1] Bu metin "TP" kısaltması ile anılacaktır. Ayrıca, Kant'ın kendi metinlerine atıf yapılırken, günümüzde standartlaşmış olan, *Kant Studien* dergisindeki kurallar merkeze alınmıştır. Bu kurallar, Kant külliyyâtının standart Almanca basımı olan ve genelde "Akademieausgabe ('AA')" olarak bilinen, "Kant, Immanuel. *Gesammelte Schriften*, Hrsg.: Bd. 1-22 Preussische Akademie der Wissenschaften, Bd. 23 Deutsche Akademie der Wissenschaften zu Berlin, ab Bd. 24 Akademie der Wissenschaften zu Göttingen. Berlin 1900 et seqq." künyeli çalışmayı dikkate alır. Bu bağlamda, "TP, AA 02: 367" notasyonu, ilgili kısaltmayla işâret edilen Kant metninin "AA"daki ("Akademieausgabe") –sırasıyla– cilt ve sayfa numarasını gösterir. Bu kullanımın tek istisnâı, *Saf Aklın Eleştirisi* (*Kritik der reinen Vernunft*) olup, iki farklı basımı olan bu metnin ilk baskısına "A," ikinci baskısına "B" kısaltması ile işâret edilir ve örneğin "A 140/B 179" notasyonu metnin "A" ve "B" basımlarındaki sayfa numaralarını gösterir.

## 2. Metafizikin Önemi

Kant'ın felsefede ilk ürünlerini verdiği erken yazılarının temel ekseni bir taraftan metafizik bilginin imkânını tesis etmek diğer taraftan da doğabilimine dâir farklı yaklaşımları uzlaştırmaya çalışmak üzerine kuruludur. Bu çerçevede Kant, özellikle, "uzay" ve "zaman" gibi temsîllerle "cevher" temsîlinin bağlantısı hakkında fikir yürütmektedir. 1747 tarihli *Canlı Kuvvetlerin Doğru Hesaplanması Üzerine Düşünceler* (*Gedanken von der wahren Schätzung der lebendigen Kräfte*) metninde o, Newtoncu doğabilimi ile rasyonalist metafizik arasında, bu disiplinlerin uygulama alanlarının farklılığı düşüncesinden hareketle bir ortaklık kurmaya çalışmaktadır (Gardner 1999: 14-15). Kovanlıkaya'nın ifâdesiyle bu metinde Kant, "uzayı cevherlerin kendi dışlarını etkileyebilme güçlerine dayandırır. Uzay cevherlerin karşılıklı etkileşimidir" (2002: 15).

1755 tarihli *Metafizik Bilginin İlk Prensipleri Hakkında Yeni Bir Açıklama* (*Principiorum Primorum Cognitionis Metaphysicae Nova Dilucidatio*) başlıklı metninde Kant, Leibniz-Wolff yaklaşımı ekseninde, tamamıyla "yeter neden ilkesi (*sufficient reason*)" tarafından belirlenen rasyonel bir bütünlük olarak "dünya" anlayışını savunmakta; Leibniz-Wolff metafizikiyle Newton fiziki arasındaki temel anlaşmazlıkların çözülebileceğini düşünmektedir (Gardner 1999: 14). Bu bağlamda Kant'a göre, "doğanın en genel ilkeleri olan zaman, mekân ve madddenin kuvvetleri," varlığın en yüksek ilkeleri olarak kabul edilen mantık ilkelerinden, yani özdeşlik, çelişmezlik ve yeter neden ilkelerinden türetilebilirler (Heimsoeth 1986: 31). Ancak Kant, "uzayın cevherlerin kendi dışlarını etkilemesinin bir sonucu olduğu ve dolayısıyla bir bağıntı olarak ele alınması şeklindeki fikrini korumakla birlikte," Leibniz'in düşüncelerine "daha açık bir biçimde karşı çıkmaya başlar" (Kovanlıkaya 2002: 16).

1755 tarihli *Genel Doğa Tarihi ve Gökyüzü Teorisi* (*Allgemeine Naturgeschichte und Theorie des Himmels*) metninde, Newton etkisinin ağır bastığı, mekanik bir sistem olarak doğa anlayışının geliştirilmek istendiği görülmektedir. Kant, Güneş sisteminin kökenine ilişkin bir hipotez sunmakta ve dahası Newton'dan daha da ileri giderek mekanik doğabilimi için Tanrı varsayımına gerek olmadığını ileri sürmektedir. Fakat Kant'a göre bundan, Newtoncu bilimin, gerçekliğin tam bir tasvîrini verdiği de çıkarılmamalıdır; çünkü bilimdeki açıklamalar metafizik veya teolojik bir gerekçelendirmeye dayandırılmalıdır. Örneğin Newtoncu ilkelerin sınırlanmamış uygulamaları, dünyanın kökeninin ilâhî bir akıl (*intellect*) olduğuna en iyi kanıttır. Bununla birlikte Kant, aynı zamanda, Leibnizci rasyonalizmin karakteristik bir ilkesini de kabul etmektedir: Doğabilimi için metafizik temellendirme şarttır. Bu açıdan

rasyonalist metafizik, teoloji için olduğu kadar doğabilimi için de mümkün ve zorunludur (Gardner 1999: 14-15).

Son olarak Kant'ın erken yazılarından 1756 tarihli *Fizikî Monadoloji* (*Monadologica Physica*) metni, Newton'un uzayın bölünebilirliğine veya sürekliliğine yönelik görüşleri ile Leibniz'in bölünebilirlikten yoksun ve canlı kuvvet birimleri olarak monadlar metafiziki arasında bir uzlaşma kurma denemesidir (Heimsoeth 1986: 29-30). Burada o, "tüm cisimlerin mutlak basit parçalardan" müteşekkil olduğunu, bu husûsun "uzayın mutlak bölünebilirliği" fikriyle çelişmediğini ve uzayın "cevherlerin dışsal ilişkilerinin bir tezâhürü"nden başka bir şey olmadığını savunur (Kovanlıkaya 2002: 18).

**3. Metafizikin Sorgulanması**

Kant'ın eleştiri öncesi döneminin bu evresi, 1760'ların ilk yılları i'tibâriyle ortaya koyduğu, metafizike yönelik ilk kuşkucu temâyüllerinin geliştiği çalışmalardan oluşmaktadır. 1762 tarihli *Dört Kıyas Şeklinin Düzmece Ayrıntıcılığı* (*Die falsche Spitzfindigkeit der vier syllogistischen Figuren*) adlı metinde Kant, klâsik metafizikin temel yapı taşlarından mantıka yönelik eleştirilerde bulunmaktadır. Buna göre, mantıkçıların genel olarak kıyas türlerini dörde ayırması, görünüşte doğru gibi görünse de gerçekte yanlıştır; zîrâ, esâsta yalnızca tek ve temel bir mantık formu bulunmakta olup diğerleri bu formun çeşitlendirilmesiyle oluşmaktadır. Bu çalışmanın önemi, Beiser'in de belirttiği gibi, Kant'ın daha sonra yargı verme fiilleri ile mantık formları arasında kurduğu bağlantıları ilk defa dilegetirmesinden oluşmaktadır (Beiser 1992: 37-38).

1763 tarihli *Tanrının Varlığının İspatlanmasına Yönelik Olanaklı Tek Zemîn* (*Der einzig mögliche Beweisgrund zu einer Demonstration des Daseins Gottes*) metninde ise Kant, rasyonel teolojideki an'anevî Tanrı ispatlarına karşı çıkarak, Leibniz-Wolff öğretisini reddetmektedir. Daha da önemlisi Kant, Leibnizci metafizikle Newtoncu bilim arasında bir uzlaşma kurma düşüncesini kısmen bırakarak metafizik için doğru yöntemin ne olduğu konusunu yeniden düşünmeye başlamış ve rasyonalist yaklaşımın geçerliliğini kökten bir biçimde sorgulamaya yönelmiştir (Gardner 1999: 15).

Kant'ın rasyonalist yaklaşımı sorgulamasının doruk noktalarından birini ise 1763 tarihli *Negatif Nicelikler Kavramını Dünyabilgeliğine Uygulama Denemesi* (*Versuch, den Begriff der negativen Größen in die Weltweisheit einzuführen*) adlı metni oluşturur. Bu metinde o, "fizikî/empirik" ve "mantıkî" ilişkileri birbirinden ayırarak, Leibniz-Wolff felsefesinin temel savlarına keskin bir karşı çıkış geliştirmektedir (Gardner 1999: 15). Diğer bir deyişle Kant, matematikten ödünç aldığı negatif nicelik kavramından

hareketle, bu tür niceliklerin mutlak bir yokluk belirtmediğini, aksine kendi türlerinde bir değer taşıdıklarını, böylece de aynı değerdeki bir pozitif ve negatif niceliğin birbirini sıfırladığını ifâde etmekte, bu bağlamda, doğa sözkonusu olduğunda ise çekme ve itme gibi iki kuvvetin maddenin temel kuvvetleri olduğunu, "her dinamik etki ve karşı etki"nin bu kuvvetlere dayandığını, bu kuvvetlerin ise birbirine karşıt olduğunu ve karşılaştıkları zaman da birbirlerini yok ettiğini, dolayısıyla, "bir cismi eşit değerde itme ve çekme kuvveti etkilerse" cismin hareket etmeyip durağan kaldığını vurgulayarak; "fizik ve matematik alanda" ortaya çıkan karşıtlıkların, "mantık alanında ortaya çıkan karşıtlıklardan bambaşka" olduğunu göstermeye çalışmaktadır (Heimsoeth 1986: 38-39). Bu çerçevede, mantık alanındaki karşıtlık bir çelişme, ancak fizik alanındaki karşıtlık bir durağanlık, matematik alanındaki ise sayı sistemi içerisinde bir yeri olan bir sıfır durumu olarak ortaya çıkar. O hâlde, mantıktaki yasalılık, fizik ve matematikteki yasalılıktan ayırdedilmelidir (Heimsoeth 1986: 38-40).

1764 tarihli *Doğal Teoloji ve Ahlâk İlkelerinin Açıklığı Üzerine Bir Araştırma* (*Untersuchung über die Deutlichkeit der Grundsätze der natürlichen Theologie und der Moral*) adlı metinde ise Kant, metafizikin yapısına dâir dönüşümün ana hatlarını çizmekte, matematik ve metafizikin yöntemleri arasında bulunan derin farklılığa işâret etmektedir. Buna göre metafiziktekinin aksine matematikte nesneler inşâ edilir ve açık bir biçimde tanımlanabilirler. Kant metafizikin geleceğinin doğabilimlerindeki Newtoncu yöntemin taklîd edilmesinde yattığını ifâde etmektedir. Yani metafizik, Wolff'da olduğu gibi matematik bir sistemi taklîd ederek tanımlardan ilerlemek yerine, (özgürlük veya zaman gibi) kavramları verili kabul ederek bunlardan yola çıkmalı, bunlara ilişkin (ispatlanamaz) önermeleri aramalı ve analiz yoluyla kavramların tanımlarına ilerlemelidir. Hernekadar Kant burada "şu ana kadar hiçbir metafizik yazılmamıştır" dese de metafiziki ilkece olanaklı görmekte ve önerilen yöntem sayesinde metafizikte de matematiktekine denk bir kesinliğin olabileceğini düşünmektedir (Gardner 1999: 15-16).

Kant, bu dönemin son önemli metni 1766 tarihli *Metafizikin Düşleriyle Aydınlanan Bir Hayâlperestin Düşleri* ile ise metafizik bilginin olanaklılığını yadsıyarak, metafizik için yeni bir yöntemden ziyâde, daha soylu yeni bir hedef belirler: metafizikin görevi, insan aklının sınırlarını araştırmaktan oluşur. Cassirer'in belirttiği üzere, Kant'ın bu metindeki ana sorunu, "nesnelerin düzeni hakkında hayâller gören birinin kuruntuları ile metafiziki ayıran sınırların nerede olduğu"nu yanıtlamaktır (1996: 92). Bununla birlikte, Gardner'a göre, metafizik bilginin imkânını yadsımasına rağmen, bu metnin şüpheciliğini Hume'un (ve herhangi bir pozitivistin) metafizik karşıtı tavrından ayıran şey, Kant'ın

metafizik spekülasyonu hâlâ anlamlı görmeye devam etmesidir. Dahası Kant, metafizikin kavramları ile ahlâkın kavramları arasında bir bağlantı olduğunu iddia etmekte; rûhânî bir dünyanın bulunduğuna yönelik en geçerli kanıtı, "ahlâki bilinç"te aranacak şekilde konumlandırmaktadır. Bu şekilde Kant, bu tür bir düşüncenin insanı hissî olmayan bir dünyanın yasalarına da tâbi kıldığını ve böylece insanın ikili bir varoluşa sahip bir varlık olarak görülebileceğini vurgular. İnsan bir tarafta Newton'cu yasalara tâbi iken, diğer tarafta da ahlâk yasalarından oluşmuş rûhânî bir dünyanın yasalarına tâbidir (Gardner 1999: 16-17).

## 4. Metafizikin İmtihânı

1768 tarihli *Uzayda Yönler Arasındaki Farklılığın Nihâî Dayanağı Hakkında* ve 1770 tarihli *Hissî ve Aklî Dünyaların Form ve Prensipleri Hakkında*[2] başlıklı metinleri ile birlikte Kant, özellikle uzay ve zaman konusunda, transendental felsefenin de temelini oluşturacak ilk fikirlerini ileri sürmektedir. İlk metninde Kant, daha sonra *Prolegomena*'da da kullanacağı ve literatürde "örtüşmeyen eşler" olarak bilinen bir argüman üzerinden, Leibniz'in "analysis situs (*konum analizi*)" fikriyle ilgili bir eleştiri geliştirir:

> Leibniz *analysis situs* (konum analizi) vasıtasıyla, şekillerin, büyüklükleri dikkate alan matematiksel analizden farklı olarak, sâdece uzaysal nitelikleri temelinde karşılaştırılabileceğini düşünür. Bu tür bir analizde, matemetiksel analizin büyüklük temelinde tanımlanan eşitlik ilişkisi değil, aynı yeri kaplayabilme temelinde tanımlanan örtüşürlük ilişkisi temel alınır.
>
> Kant, Leibniz'in *analysis situs* yönteminin temel aldığı örtüşürlük kavramının, sağ elin sol ile örtüşmemesini açıklayamayacağını, çünkü bu kavrayışta uzaydaki yönlülüğün dikkate alınmadığını iddia eder. Kant'a göre, sağ ile sol elin şekillerinin tamamen benzemesi ve büyüklükleri ile uzamlarının eşit olması hâlinde bile, bu iki el arasında kendilerinden gelmeyen bir içsel farklılık vardır. Sağ el ile sol el bu nedenle örtüşemezler. Sözkonusu içsel farklılık yönlülüktür ve bu, uzayın bir özelliğidir. Bu nedenle uzaysal belirlenimler, şeylerin parçalarının birbirlerine göre konumlarının bir sonucu değil, parçaların konumları uzaysal belirlenimlerinin bir sonucudur. Dolayısıyla, uzay, maddî parçaların dışsal ilişkilerinden meydana gelmez; aksine, bu ilişkiler ancak mutlak uzay ile mümkündür (Kovanlıkaya 2002: 20-21).

1770 tarihli *Hissî ve Aklî Dünyaların Form ve Prensipleri Hakkında* metninde ise Kant, bilme kuvvetleri (*facultas*) sınıflaması üzerinden, bu kuvvetlerin dâir oldukları nesneleri ve "dünya"ları ele almakta ve her bir kuvvetin temel formlarını belirlemeye çalışmaktadır. Buna göre, "hissetme yetisi (*sensualitas*)," öznenin temsîl faâliyetinin bir

[2] Bu metin "MSI" kısaltması ile anılacaktır.

nesnenin mevcûdiyyetinden belirli bir şekilde etkilenme yoluyla işler olan "alırlık gücü"nü (*receptivitas*); "akıl (*intelligentia*)" veya "düşünme yetisi (*rationalitas*)" ise öznenin, hislere verilemeyecek olan şeyleri temsîl etme kuvvetini belirtir (MSI, AA 02: 392).

> Hissetme yetisinin nesnesi hissî olan; fakat yalnızca akıl yoluyla bilinebilecek olandan başka bir şeyi içermeyen faâliyetin nesnesi ise aklî olandır. Eskilerin okullarında, ilki fenomen (*phaenomenon*), sonraki ise numen (*noumenon*) olarak adlandırılır. Hissetme yetisinin yasalarına tâbi olduğu sürece bilgiye (*cognitio*) hissî bilgi, aklın yasalarına tâbi olduğu sürece de bilgiye aklî veya rasyonel bilgi denir (MSI, AA 02: 392).

Kant bu metninde, hissî dünyanın iki temel prensibi olarak uzay ve zamanın saf görü olduklarına yönelik düşüncelerini geliştirmekte (MSI, AA 02: 398-406); akletme kuvvetinin ise "mantıkî" ve "real" olmak üzere iki tür kullanımının olduğunu vurgulamaktadır (MSI, AA 02: 393-394). Buna göre, aklın mantıkî kullanımı, hissî bilginin düzenlenmesi, aklın real kullanımı ise hislere verilemeyecek nesneleri temsîl etme işlevini görmektedir. Şimdi, hernekadar eleştirel dönemin terminolojisinden ve tecrübî bilginin tesisine yönelik düşünme yetisinin sentetik katkısından açıkça söz edilemese de, Kant'ın saf görü ve aklın mantıkî kullanımlarını tesbît etmesiyle, *Saf Aklın Eleştirisi*'nin temel sorunlarına yönelik bir giriş yaptığı söylenebilmektedir. Bununla birlikte Kant, henüz düşünme yetisini "kavrama yetisi (*Verstand*)" ve "akıl (*Vernunft*)" olarak ayırmamakta, dahası, düşünme yetisinin şeyleri oldukları gibi temsîl edebileceği inancını korumaktadır:

> Açıktır ki, hissetme yetisi vâsıtasıyla düşünülen şeyler, şeylerin tezâhür ettikleri şekliyle temsîlleridir, bununla birlikte, akıl vâsıtasıyla düşünülen şeyler ise şeylerin oldukları gibi temsîlleridir (MSI, AA 02: 392).

Gardner'ın belirttiği üzere Kant 1770'lerde, *Hissî ve Aklî Dünyaların Form ve Prensipleri Hakkında* adını taşıyan metninin, nihâî görüşünü sunduğunu düşünmektedir. Ancak 1772 tarihinde, dostu ve öğrencisi Marcus Herz'e yazdığı bir mektup,[3] Kant'ın yeni bir sorgulama içinde olduğunu göstermektedir. Eğer aklın ideaları hissî dünyadan ayrı iseler, nasıl olur da onlar uzay-zaman belirlenimlerine uygulanmaktadırlar? Kant böylece 1772 tarihli mektubunda, "eleştirel problem"i ilk defa formüle etmektedir (Gardner 1999: 19-20). Bu formülasyondan sonra Kant, mektupları hâric, uzun bir sessizlik dönemine girecektir.

[3] Bu mektubun içinde bulunduğu eser "Br" kısaltması ile anılacaktır.

## 5. Sonuç: Bir *Mektup* ve Fırtına Öncesi Sessizlik

Kant'ın eleştiri öncesi döneminden *Saf Aklın Eleştirisi*'ne kadar geçen felsefî çizgisinde, eleştirel felsefenin ana temalarına giden kimi açılımların 1770'lere kadar çeşitli şekillerde izi sürebilse de literatürde, Kant'ın Herz'e yazdığı 21 Şubat 1772 tarihli mektuptaki sorgulamalarının bambaşka bir önemi olduğu kabul edilmektedir.[4] Bu mektupta Kant, *Hissetme Yetisi ve Aklın Sınırları* (*Die Grentzen der Sinnlichkeit und der Vernunft*) başlıklı bir kitap hakkında çalıştığından, kitabın ise "teorik" ve "pratik" olmak üzere iki bölüme ayrıldığından sözetmektedir. Buna göre, "teorik" bölüm, "genel fenomenoloji (*phaenomologie*)" ve "metafizik" olarak tefrik edilmekte; metafizikte, yalnızca metafizikin doğası ve yöntemi ile ilgilenileceği belirtilmektedir. Diğer yandan "pratik" bölümde ise yine iki katmanlı bir tefrik bulunmakta, ilk kısımda beğeni duygusunun (*Gefühls des Geschmacks*) ve hissî arzuların (*sinnliche Begierde*) genel prensiplerinin ele alınacağı, ikinci kısımda ise ahlâklılığın ilk temellerinin (*erste Gründe der Sittlichkeit*) araştırılacağı vurgulanmaktadır (Br, AA 10: 129-130). Bununla birlikte, ilgili belirlemelerin devamında Kant, sözkonusu eserin teorik bölümü üzerinde düşünürken, hem kendi uzun süren metafizik araştırmalarında hem de diğer filozoflarda esâsa yönelik olarak eksik kalmış bir şeyi, metafizikin tüm gizini açacak anahtarın ne olduğunu keşfettiğini belirtir:

> Kendi kendime şu soruyu sormuştum: bizde mevcûd olan ve adına temsîl denilen şeyin nesneye delâlet etmesinin (*Beziehung*) temeli neydi? (Br, AA 10: 130).

Konuyu "Gemüt"ün[5] genel olarak *nesne*lere delâlet etmesi üzerinden devam ettiren Kant'a göre,

---

[4] 1772 tarihli "Herz Mektubu," farklı gelenekteki Kant yorumcularının ortak bir görüşü olarak, *Saf Aklın Eleştirisi*'nin ve dolayısıyla Kant sisteminin en önemli yeniliği olan "transendental dedüksiyon" fikrinin ilk formülasyonu olarak kabul edilmektedir (örneğin *bkz*. Carl 1989: 5; Cassirer 1996: 158-161; Heidegger 1997: 36-39). Ayrıca, Kant'ın eleştiri öncesi döneminden eleştirel dönemine geçişinin önemli adımlarından biri olan 1770 tarihli *Hissî ve Aklî Dünyaların Form ve Prensipleri Hakkında* metni ile bu mektubu ve *Saf Aklın Eleştirisi*'nin "transendental dedüksiyon" bölümündeki temel argümanlarını karşılaştıran bir çözümleme için, *bkz*. Longuenesse 2000: 19-29.

[5] Özellikle *Saf Aklın Eleştirisi* bağlamında değerlendirildiğinde, "Gemüt," Kant felsefesinin anahtar mefhumlarından biridir ve Caygill'in belirttiği üzere bu mefhum, Kant'ın Kartezyen felsefeye yönelik eleştirilerinin odak noktalarından birinde yer alır. Bu bağlamda "Gemüt," Descartes'ın kuramında olduğu gibi, herhangi bir şekilde "düşünen bir cevher"e işâret etmez. Ayrıca Caygill'e göre Kant bu mefhumu, felsefesinin bir başka merkezî terimi olan "Seele"den de dikkatle ayırır. Buna göre "Gemüt," ideal ya da cismâni herhangi bir "cevher"i göstermez, fakat, hissetme yetisi, hayâlgücü, kavrama yetisi ve aklın *yaşam güçleri*nin (*Gemütskräfte*) bulunduğu "yer (*place*)" veya "konum"dur (*position*) (Caygill 1995: 210-212).
Türkçe literatürde uygun bir karşılık bulunmadığı için, Kant'ın bu terimi metin içerisinde Almanca olarak yazılmıştır.

> [e]ğer bir temsîl, sâdece öznenin nesneye (*Gegenstand*) mâruz kalma (*affizieren*) hâlini (*Art*) ihtivâ ediyorsa, o zaman hem temsîlin nesneyle olan bağlantısını veya temsîlin nesneye delâlet etmesini, yani temsîlin sebebi (*Ursache*) üzerinden yerine gelen işlenmeyi (*Wirkung*), hem de söz konusu belirlenme vâsıtasıyla *Gemüt*'ümüzün birşeyi nasıl temsîl ettiğini, diğer bir deyişle *Gemüt*'ün bir nesneye nasıl mâlik olduğunu idrâk etmek son derece kolaydır. İşte bu çerçevede, pasif veya hissî temsîllerin nesnelere delâlet etmesi (*Beziehung*) kavranabilir ve rûhumuzun (*Seele*) doğasından elde edilen ilkeler, hislerin nesneleri olarak telakkî edildikleri sürece tüm şeyler için kavranabilir bir geçerliliğe sahip olur. Aynı şekilde, bizde mevcûd olan ve temsîl diye adlandırdığımız şeyin objelere (*Objekt*) göre aktif olması durumunda, yani, ilâhî bilgide, olan'ların (*Sache*) ilk-örnek (*Urbild*) diye temsîl edilmesindeki gibi, bizzât nesne, temsîl vâsıtasıyla ihdâs edildiği (*hervorbringen*) takdirde de, sözü edilen, temsîllerin objeleriyle mütekâbiliyeti (*Conformitaet*) kavranabilir. Bu şekilde, gerek görü'sü (*Anschauung*) olan'ların bizzat kendilerinin temeli *intellectus archetypus*'un, gerekse de mantıksal edimleri (*Behandlung*) için bir veri diye olan'ların hissî görüsüne muhtâc *intellectus ectypus*'un, hiç değilse imkânı yine kavranabilir olmaktadır. Bununla birlikte (ahlâk ile ilgili meselelerdeki iyiye yönelik amaçlar dışında) ne bizim kavrama yetimiz temsîlleri vâsıtasıyla nesnelerin sebebidir, ne de, *in sensu reali*, kavrama yetisi temsîllerinin sebebi nesnelerdir. O hâlde, kavrama yetisinin saf kavramları hislerde (*Sinne*) kaynağını bulan intibâlardan (*Empfindung*) soyutlama yoluyla elde edilmediği gibi, bu kavramlar hisler vâsıtasıyla temsîllerin kabul edilmesine dair koşulları da izhâr etmez. Fakat bu kavramlar, kaynağını rûhumuzun doğasından aldıklarından, aynı şekilde, ne objenin kendilerini işlemiş olmasıyla doğar, ne de objeyi ihdâs eder (Br, AA 10: 130-131).

Bu çerçevede Kant, daha önceki araştırmalarında, bir nesneyi belirlemek üzere nesnelere atfedilen *a priori* temsîllerin nasıl mümkün olduğu sorusunu sessizce geçiştirdiğini vurgulayarak bilginin sınırlarıyla ilgili bu soruya yönelik yanıtlarını, "üç ay içerisinde basıma hazır olacak" çalışmasıyla vereceğini belirtmektedir (Br, AA 10: 132). Bilindiği üzere, 1772'de ilk defa bu kadar açık bir biçimde formüle edilen bu derin soru, bir yanda Kant'ın klâsik metafizike yönelik eleştirilerinin doruk noktası iken, diğer yanda, *Saf Aklın Eleştirisi*'nde okuyucunun karşısına, saf kavrama yetisi kavramlarının *a priori* olarak objektif geçerliliğini (*objektive Gültigkheit*) ortaya koyma amacında olan "Saf Kavrama Yetisi Kavramlarının Dedüksiyonu" olarak çıkacaktır. Ancak 1772 tarihli bu mektuptan sonra Kant, üç ay içerisinde sözkonusu eserini basıma hazır hâle getirememiş, dahası, 1781 tarihine kadar yaklaşık on yıllık bir sessizlik dönemine girmiştir: Fırtına öncesi uzun bir sessizlik dönemi.

## KAYNAKÇA

BEISER Frederick C., (1992), "Kant's Intellectual Development: 1764-1781," (Ed. Paul GUYER), **The Cambridge Companion to Kant**, pp. 26-61, Cambridge: Cambridge University Press.

CARL Wolfgang, (1989), "Kant's First Drafts of the Deduction of the Categories," (Ed. Eckart FÖRSTER), pp. 3-20, **Kant's Transcendental Deductions: The Three Critiques and the *Opus Postumum***, Stanford: Stanford University Press.

CASSIRER Ernst, (1996), **Kant'ın Yaşamı ve Öğretisi**, (Çev. Doğan ÖZLEM), İstanbul: İnkılâp Kitabevi.

CAYGILL Howard, (1995), **A Kant Dictionary**, USA: Blackwell Publishing.

FÖRSTER Eckart, (1989), **Kant's Transcendental Deductions: The Three Critiques and the *Opus Postumum***, (Ed. Eckart FÖRSTER), Stanford: Stanford University Press.

GARDNER S., (1999), **Routledge Philosophy Guidebook to Kant and the *Critique of Pure Reason***, London & New York: Routledge.

HEIDEGGER Martin, (1997), **Phenomenological Interpretation of Kant's *Critique of Pure Reason***, (Trans. by Parvis EMAD & Kenneth MALY), Indiana: Indiana University Press.

HEIMSOETH Heinz, (1986), **Immanel Kant'ın Felsefesi**, (Çev. Takiyettin MENGÜŞOĞLU), İstanbul: Remzi Kitabevi.

KANT Immanuel, (1990ff), **Immanuel Kants gesammelte Schriften**, Hrsg.: Bd. 1-22 Preussische Akademie der Wissenschaften, Bd. 23 Deutsche Akademie der Wissenschaften zu Berlin, ab Bd. 24 Akademie der Wissenschaften zu Göttingen, Berlin, 1900ff.

KANT Immanuel, (1999a), **Critique of Pure Reason**, (Ed. & Trans. by Paul Guyer & Allen W. Wood), Cambridge University Press.

KANT Immanuel, (1999b), **Correspondence**, (Trans. by Arnulf Zweig), Cambridge University Press.

KANT Immanuel, (2003), **Theoretical Philosophy, 1755–1770**, (Trans. & Ed. by David Walford, in collaboration with Ralf Meerbote), Cambridge University Press.

KOVANLIKAYA, Aliye (2002), **A Critical Approach to Kant's Conception of Experience in View of Leibniz's Ontology**, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

LONGUENESSE Beatrice, (2000), **Kant and the Capacity to Judge: Sensibility and Discursivity in the Transcendental Analytic of the *Critique of Pure Reason***, (Trans. by. Charles T. Wolfe), Princeton: Princeton University Press.